

УЖГОРОДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

М. М. ВЕГЕШ, В. В. ТУРЯНИЦЯ

У
ВІНОК
ШАНИ
І
ВИЗНАННЯ

Ужгород - 1995

ВЕГЕШ М. М., ТУРЯНИЦЯ В. В. У ВІНОК ШАНИ І ВИЗНАННЯ.
– Ужгород. – 1995. – 36 С.

Дослідження науковців Ужгородського державного університету доцентів Миколи Вегеша та Василя Туряниці присвячені постаті Василя Степановича Гренджі-Донського – поета, журналіста, культурно-громадського діяча Закарпаття.

Видання розраховане на широкий і розмаїтний загал читачів.

Рецензенти: Орос О. М., кандидат технічних наук,
Олашин М. В., кандидат історичних наук.

© ВЕГЕШ М. М., ТУРЯНИЦЯ В. В., 1995.

СЛОВО ЛАУРЕАТІВ

Останнім часом вченими звертається все більше уваги на висвітлення різнобічної діяльності письменника, журналіста і культурно-освітнього діяча краю Василя Степановича Гренджі-Донського. Доказом цього є той факт, що в 1994 році вчені Ужгородського державного університету з ініціативи авторів даної книги провели Першу наукову конференцію, присвячену пам'яті цього славного сина Карпат. У конференції взяли участь майже всі відомі дослідники життя, літературної і громадсько-політичної діяльності Василя Гренджі-Донського. Результатом успішно проведеного наукового форуму Закарпаття було прийняття ухвал і резолюцій, серед яких є рішення про створення оргкомітету по проведенню в 1997 році міжнародної наукової конференції в Ужгороді, присвяченої 100-річчю з дня народження Василя Гренджі-Донського. До його складу ввійшли професор Й. О. Дзензелівський, кандидат історичних наук П. М. Федака, доцент І. М. Сенько, доцент М. М. Вегеш, доцент В. В. Туряниця, П. А. Петрише, доцент В. С. Поп, поет П. М. Скунць, професор М. Мушинка (Словаччина), М. Шпонтак (США) та дочка поета Зірка Гренджа-Донська (США). Матеріали конференції видано окремою книгою

Пропонований Вам, шановні читачі, науковий збірник складатиметься з нових статей авторів, лауреатів премії ім. В. С. Гренджі-Донського, присвячених життю і діяльності Василя Степановича Гренджі-Донського.

Сподіваємося, що дане видання, в якому автори піднімають раніше недосліджені питання, буде корисним як науковцям, так і всім, хто цікавиться рідною історією та діяльністю культурно-освітніх діячів краю.

В. МІЩАНИН.

ВАСИЛЬ ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ У НАУКОВИХ СТУДІЯХ УЧЕНИХ УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

25 листопада 1974 р. перестало битися серце нашого земляка Василя Степановича Гренджі-Донського – поета, прозаїка, драматурга, журналіста, активного культурно-просвітнього діяча. Тернистим був життєвий шлях „карпатського соловейка”, його ім'я та слово то приходили на рідну землю, то замовчувалися. Михайло Мольнар, який вважається першим біографом Гренджі-Донського, зазначає, що Василь Степанович „для Закарпаття значною мірою є тим, чим для літературного життя Наддніпрянської України був І. Котляревський, для Галичини – „Руська трійця”, для Буковини – Ю. Федькович (Мольнар Михайло. Над вибраним з поетичного доробку Василя Гренджі-Донського // Гренджа-Донської Василь. Місячні ґрунти. – Пряшів, 1969).

Однак, коли виповнилося 60 років від дня народження письменника, продовжує дослідник, ювілей відзначили українці не лише в Чехословаччині, а й у Києві, Львові, Польщі, Югославії, Канаді, США. Тільки на його рідному Закарпатті преса, на жаль, мовчала про його заслуги, хоча неспростованим досі фактом лишається те, що поетичний доробок В.С.Гренджі-Донського, завдяки своєму ідейному та художньому спрямуванню, дорівнює цілій епосі в новітній українській літературі Закарпаття.

Слід відзначити, що вже при житті Василя Гренджі-Донського з'явилися перші публікації, в яких давався глибокий аналіз його творчості. Одним з перших, хто досліджував життя і багатогранну діяльність Василя Степановича був зарубіжний дослідник Михайло Мольнар. Ґрунтовні праці про письменника написали Юрій Бача і

дочка майстра слова Зірка Гренджа-Донська, завдячуючи титанічній роботі якої на сьогоднішній день у США видано дванадцять томів „Творів Василя Гренджі-Донського”.

Що стосується вітчизняних дослідників, то більш-менш об'єктивні праці з'явилися тільки наприкінці 80-х років. Виняток становила тільки стаття ужгородського науковця Івана Сенька, яку надрукувала газета „Молодь Закарпаття” (1970. – 2 серпня). Автор публікації „У фарватері чужих здобутків” зробив аналіз одного з краших історичних творів В. Гренджі-Донського „Ілько Липей – карпатський розбійник”. Вчений дійшов висновку, що автор роману „Під мечем Дамокла” А. Пастушенко „часто бере від свого попередника (В. Гренджі-Донського – М.В., В.Т.) навіть окремі діалоги, незначно видозмінюючи їх”. Пізніше аналізувати історичну повість Гренджі-Донського будуть й інші вчені, зокрема О. Мишанич.

Лише з 1990 року розпочалося глибоке, системне і об'єктивне дослідження творчості В. Гренджі-Донського вченими Ужгородського університету. Так, Ганна Божук в міжгірській газеті „Радянська Верховина” (1990. – 28 квітня) опублікувала статтю „Великий корифей Закарпаття”. Даючи оцінку зробленому письменником, вона з боєм констатувала, що сучасна молодь „на жаль, не знає про розмаїту літературну творчість та громадсько-політичну діяльність В. Гренджі-Донського”. Дослідниця також зауважила, що головним винуватцем цього були тодішні владні структури із своїм „чуйним ідейним керівництвом”.

Літературознавець Юрій Балега опублікував статтю „Сини свого народу” (Ужгородський університет. – 1990. – 1 вересня), в якій провів паралелі між творчим і життєвим шляхами Олександра Духновича і Василя Гренджі-Донського, підмітивши, що, будучи „як і Духнович, переконаним закарпатським русином, Гренджа-Донський

у вірші „Ми українці” гордо кидає у вічі денационалізаторам та їх помічникам „Чим ми є, ми не ганьбимось. Знайте: чії ми сини: Ми українцями звемося, А не русняцькі русини”. Ця стаття, як і деякі інші, на той час мала актуальність, бо саме тоді знову штучно відродилася ідея політичного русинства. Через деякий час до проблеми „Духнович–Гренджа-Донський” звернулися й інші закарпатські вчені (Див.: Делеган В., Вегеш М. О. Духнович в публіцистиці В. Гренджі-Донського // О.В. Духнович і Слов’янський світ. Матеріали міжнародної конференції 23–24 квітня 1993 р.).

В. Гренджа-Донський вважав своїм вчителем Великого Кобзаря Тараса Шевченка, присвятив йому чимало віршів і окремих публіцистичних статей. Тому є закономірним, що в полі зацікавлень учених університету була тема „Шевченкіана в творчості Гренджі-Донського.” Неодноразово на це звертав увагу О. Мишанич і В. Поп. Останній опублікував статтю „Оживає в слові Верховина” (Тарас Шевченко в творчості письменників Закарпаття) // Закарпатська правда. – 1990. – 7 березня). Підіймав цю проблему і один з авторів цих рядків (Див.: Вегеш М. Учень Тараса Шевченка // Новий шлях. – Торонто, Канада. – 1992, – 30 травня, 6 червня).

Культурно-просвітницьку діяльність Василя Гренджі-Донського досліджує Надія Ференц. Під рубрикою „Поети Срібної Землі” у „Календарі „Просвіти” на 1994 рік” вона опублікувала статтю „Василь Гренджа-Донський (1897–1974)”. Дослідниця відзначила: „Важко назвати письменника, який зробив би для національного відродження краю стільки, як В. Гренджа-Донський”. У іншій праці „Культурно-освітня діяльність В. Гренджі-Донського” вона дійшла такого висновку: „Зроблене В. Гренджою-Донським важко переоцінити... З національно несвідомої етнографічної маси завдяки самовідданій, сподвижницькій, жертвенній праці В. Гренджі-Донського і його одно-

думців, витворилася на Закарпатті своя інтелігенція і свідомий український народ”.

Василь Гренджа-Донський вже в 20–30-х роках був добре відомий за межами рідного краю, але ця тема була вперше піднята тільки нещодавно ужгородським вченим Миколою Зимомрею у статті „Творчість В. Гренджі-Донського на сторінках німецькомовної преси 30-х років”. Безумовно, що ця стаття є тільки ластівкою в оцінці творчості Гренджі-Донського зарубіжною періодикою.

Окремі вчені досліджують просвітницьку і театральну діяльність В. Гренджі-Донського. Це, зокрема, Павло Федака, Василь Міщанин і Йосип Баглай. Останній чітко виділив місце Василя Гренджі-Донського в театральному житті краю (Микола Аркас наш... // Закарпатська правда. – 1992. – 8 грудня); Запорожець за Дунаєм не вмирає // Карпатська Україна. – 1993. – 29 квітня).

Починаючи з 1990 року почалося більш глибоке дослідження громадсько-політичної діяльності Василя Гренджі-Донського, зокрема участь письменника в подіях 1938–1939 рр., коли Карпатська Україна здобула автономні права і була проголошена самостійною державою. Це, перш за все такі публікації, як „Велич і трагедія Карпатської України” (1993), написана М. Вегешем і В. Задорожним, „Кривава казка”, „Галичани на Закарпатті...”, „Уроки Василя Гренджі-Донського”, „Якої України хотів Василь Гренджа-Донський?” – автор М. Вегеш. Однак необхідно констатувати, що громадсько-політична діяльність Гренджі-Донського ще чекає свого всебічного дослідження.

Історична тематика у творчості письменника захопила молодого дослідника – аспіранта І. Шинкаря, який присвятив цій проблемі статтю „Деякі питання історії Закарпаття у творчості В. Гренджі-Донського” // Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30-х рр. XX ст. – Ужгород, 1992. – С. 130–133).

У монографії „Повернення” відомий дослідник, уродженець Закарпаття, Олекса Мишанич зазначив: „Оглядаючи з деякої часової відстані велику й різносторонню літературну спадщину В. Гренджі-Донського, ми ще раз підкреслюємо, що він був одним із перших, хто почав творити нову, сучасну українську літературу на Закарпатті, був першим, хто в центрі своєї творчості поставив питання соціальної і національної боротьби населення краю, першим широко і свідомо відобразив прагнення закарпатських українців до возз'єднання з Україною. За це ми шануємо його творчість, беремо з неї те, що не втратило значення для історії української літератури”.

„Оцінюючи творчість В. Гренджі-Донського, – справедливо вказує М. Мольнар, – постійно треба мати на увазі, що мова йде про закарпатського письменника, який став одним з основоположників новітньої української літературної мови і на початку своєї літературної діяльності не мав жодного уявлення про теорію українського віршування. Від батька він перейняв любов до народної пісні, яка була його першою супутницею в нерадісному дитячому житті. Народна пісня стала для нього зразком як щодо форми поетичного вираження, так і щодо мови. Гренджа-Донський був сином тієї частини українського народу, яка, здавалося, вже була остаточно засуджена до національної загибелі”. Нехай ці думки вчених послужать наснагою не тільки науковцям Ужгородського університету, а й всім, хто досліджуватиме доробок В. Гренджі-Донського до більш глибоких і різнопланових наукових студій над творчістю талановитого земляка. Віриться, що появляться нові публікації, які стануть частиною багатобарвного вінка шани і визнання Василя Степановича Гренджі-Донського. І розкриється на повний зміст таємниця „квітів з терням”, „золотих ключів” Срібної землиці – рідного краю, де „шляхом терновим” щире вітання шлють місячні груні степам”, „щоб сонце свободи світило з небес на наші зелені Карпати”.

**ВАСИЛЬ ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ – РЕДАКТОР ЖУРНАЛУ
„НАША ЗЕМЛЯ” (1927–1928 рр.)**

Влітку 1926 р. у Перечині група прогресивних українських письменників Закарпаття вирішила заснувати новий суспільно-політичний журнал „Українська Земля”. Однак, як швидко з’ясувалося, ужгородська поліція на цю назву дозволу не дала. Василь Гренджа-Донський, якого по праву вважають головним ініціатором створення журналу, так передав реакцію Праги: „Як ви собі уявляєте, „українська” має бути та ваша „земля”, і то на території Чехословаччини?! Жодні апеляції не допомогли і в 1927 році почав виходити журнал „Наша Земля”. Хоча необхідно відзначити, що постійно виникали фінансові труднощі, а тому треба було звернутися за допомогою до близької діаспори, передусім до письменників Галичини. До речі, вони теж були зацікавлені в існуванні такого журналу, який уже з перших днів став всеукраїнським часописом. Автура часопису швидко зростала, вже у 1927 р. він здобув велику популярність. Редактор журналу В. Гренджа-Донський писав: „Статті мені посилали зі всіх кінців, навіть учителі, професори та інші працівники на державних посадах. Молодь готувала дописи, потрохи виростали нові письменники...”

Уже в перших своїх номерах журнал починав „нервувати” чеські власті. Вони переконалися, що „Наша Земля” займає безкомпромісну позицію, дозволяючи собі критику всіх і вся. почали виникати перші інциденти, а після одного з них змушений був покинути ужгород відомий український письменник Спиридон Черкасенко. Звичайним явищем стали білі полоси в часописі, що свідчило про конфіскацію окремих матеріалів. Дочка поета Зірка Гренджа-Донська прига-

дувала: „Оскільки мені відомо, сконфісковано чотири вірші поета: „Розділили Україну поміж ворогів” (1928, ч.9), „Оце мій рідний край” (1928, ч. 4) та два інші, назви яких мені не вдалося розвідати...”. В. Гренджа-Донський сильно переживав і в цьому нема нічого дивного, адже в „Нашу Землю” вложив (В. Гренджа-Донський – М. В., В. Т.) не тільки енергію і своє здоров’я, але також вплив усю свою душу”. Вже пізніше, в 50-х роках, Василь Степанович пригадував, що „Наша Земля” була „кутком рідної мови, української літератури”.

Василь Гренджа-Донський був не тільки редактором „Нашої Землі”, але також і її постійним автором. Причому тематика його публікацій різноманітна. „Статті з періоду „Нашої Землі” (1927–1928), – писала дочка поета, – воюють проти національного і соціального гноблення, радикально критикують чеську владу, чехізацію по країні, соціальну несправедливість, використання людей, голод селян.

Письменник присвячує ряд нарисів видатним постатям минулого і сучасності. Серед його героїв Тарас Шевченко, Ольга Кобилянська, Спиридон Черкасенко, якого Василь Степанович справедливо вважав своїм близьким товаришем, „стоїть на першому місці українських майстрів слова. Його поезії і п’єси вже забезпечили йому місце між незабутніми”. Василь Гренджа-Донський не обминув увагою і вклад С. Черкасенка у розвиток закарпатської літератури, адже „від самого початку почав писати у нашій „Пчілці” і в „Пластуні”. Високо оцінив редактор „Нашої Землі” творчість Ольги Кобилянської у своїй статті з приводу 40-річчя її літературної діяльності. На його думку, знаменита письменниця „своєю невтомною працею в дуже тяжких обставинах дала доказ живучості частини нашого народу на Буковині”.

Та все-таки переважна більшість матеріалів, підготовлених Гренджою-Донським для „Нашої Землі” носила політичний характер.

У статті „Із смітника „Общества ім. Духновича” Василь Степанович вкотре стає на захист українського народу та його мови. В ряді публікацій він засуджує політику чехізації. Назвемо хоча б деякі з них: „Наша шкільна політика” (1927, ч. 9), „Шіmek і його шкільна політика” (1927, ч. 10), „Наслідки шіmekівської шкільної політики в Березівщині” (1928, ч. 1), „Нужда, голод, темнота, розпука і... чехізація” (1928, ч. 7), „Чехізатори” (1928, ч. 9), „Українська торговельна школа в Ужгороді в руках чехізаторів” (1928, ч. 10) та інші.

Звичайно, ці статті були не до вподоби чеським властям, які вже планували закрити журнал. Та були й інші причини, які дуже впливали на відомого закарпатського письменника: „...стале переслідування, насмішки, незрозуміння, погані підозріння, наклепи, доноси, вічні погрози, меч Дамокля на страчення куска хліба для родини – все це мов, вибачте за слово, свиня під обухом. До того пониження, терор, провокації, погане відношення працедавців, що все давали відчувати, що я в їх руках, далі матеріальні страти через конфіскати, полеміка, виправдання, всякі рапорти і всякі інші неприємності, – все те спричинилося до того, що я стратив мої залізні нерви і вже від двох місяців не можу працювати”.

Дійшло до того, що письменника називали то фашистом, то комуністом. Захищаючи свою честь, В. Гренджа-Донський написав листа до редакції газети „Вперед”, в якому неоднозначно заявив: „Мое минуле – відкрита книжка. Хоч чую себе письменником-оборонцем покривджених, комуністом я ніколи не був і не є, а Є Я УКРАЇНЦЕМ, ПО ПЕРЕКОНАННЮ РАДИКАЛЬНИМ НАЦІОНАЛІСТОМ і як син селянина ношу на серці долю того пригнобленого селянства, що віками гинуло в ярмі. Отже, прошу мене вважати НАЦІОНАЛІСТОМ, не большевиком і ХТО МЕНЕ НАЗВЕ КОМУНІСТОМ, ТОМУ Я ЗУБИ ВИБ'Ю, хоч би то був і сам голова держави”.

2 січня 1928 р. „Наша Земля” надрукувала звернення Василя Гренджі-Донського до редакційного комітету цього журналу, в якому письменник склав свої редакторські повноваження, хоч і не поривав із журналом взагалі. Звернення він завершив патріотичними гаслами, які були кредом „карпатського соловейка”: „Нехай живе рідне слово! Нехай живе рідна українська культура!” Нехай живе українізація Закарпаття для знищення чехізації!”

Це число „Нашої Землі” виявилось останнім, чеська поліція його заборонила. Але все-таки часопис, незважаючи на короткочасність свого існування, відіграв помітну роль. Зірка Гренджа-Донська так підсумувала дворічну діяльність часопису: „За два роки свого існування він виконав поважну роботу для національного освідомлення української літературної мови, яка в 1930-их роках прийнялась загально. Журнал справді українізував карпатських русинів. І це було головною метою поета”.

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ „ПРОСВІТИ” В ПУБЛІЦИСТИЦІ ВАСИЛЯ ГРЕНДЖІ-ДОНСЬКОГО

Серед джерел, які допомагають глибше зрозуміти роль „Просвіти” в житті нашого народу, вагоме місце посідає публіцистична спадщина відомого закарпатського письменника і громадсько-політичного діяча В. С. Гренджі-Донського (1897–1974). Сторінки історії закарпатської „Просвіти” В. Гренджа-Донський виклав на шпальтах журналів „Наша земля”, „Українське слово”, газет „Свобода” і „Нова свобода”. Великий фактичний матеріал міститься у спогадах і щоденнику „Щастя і горе Карпатської України”, що побачили світ вже після смерті автора завдяки наполегливій праці дочки письменника Зірки Гренджі-Донської. Добрим словом згадував діяльність „Просвіти” В. Гренджа-Донський у своїх доповідях, виголошених на різноманітних форумах інтелігенції в Чехословаччині.

Лаючи оцінку закарпатській „Просвіти”, В. Гренджа-Донський справедливо відзначив, що саме завдяки їй „українська культура на Закарпатті росла, розвивалась”. На думку письменника, велика заслуга товариства полягала в тому, що „витворилася своя інтелігенція, яка цю культуру підтримувала, живила”.

Вже будучи загальноновизнаним письменником, В. Гренджа-Донський у 1968 р. в Пряшеві прочитав доповідь „Українська культура на Закарпатті на початку цього сторіччя і за першої Чехословаччини”, яка опублікована в IX томі „Творів Василя Гренджі-Донського” (Вашінгтон, 1989). В ній письменник детально зупинився на виникненні і діяльності „Просвіти”. „Про українську культуру на Закарпатті, – писав він, – можна говорити почавши від дня 9-го травня 1920 року, коли основано „Просвіту”, яка мала розпочати широку

культурно-освітню діяльність”. Хоча виникнення товариства пов’язане з іменами А. Волощина і братів Юлія і Михайла Брацайків, однак, на думку В. Гренджі-Донського, „ініціатором ідеї” заснування товариства був о. Е.Невицький. Він чомусь постійно відсувається на задній план. В 1918–1920-х роках саме Е. Невицький був найбільш енергійним культурним і громадським діячем у краї. І це ні для кого не було таємницею. Кореспондент галицького журналу „Літопис Червоної Калини” М. Творидло писав: „...першим, що зачав цю організаційну працю, був о. Еміліян Невицький, парох із Уяка Спішської землі, тобто з тої країни наших земель, що висунулась найдалі на захід, бо під самі майже Татри...”. Зі споминів Гренджі-Донського довідуємось і про такий цікавий факт: серед людей, що „закладали українську „Просвіту”, були також П. Каменський і С. Фенцик – майбутні лідери русофільства в краї (Дет. про це див.: Вегеш М. Омелян Невицький – піонер національного відродження Закарпаття // Календар „Просвіти” на 1995 рік. – Ужгород, 1995. – С. 166–168; Вегеш М., Мішанин В. „Просвіта” і В. Гренджа-Донський // Карпатська Україна. – 1993. – 6 травня).

„Просвіта” почала свою роботу в дев’яти комісіях: реферат будови Народного Дому в Ужгороді, музейна й бібліотечна комісія, драматична, видавнича, комісія для назв місцевостей, театральна, організаційна, музична комісії та літературно-науковий відділ. Необхідно погодиться з твердженням В. Гренджі-Донського, що „Просвіта” вже за перший рік свого існування виказала велику діяльність. До музею придбано експонати музею Легоцького з Мукачева. почали збиратися й цінності від приватних осіб. Придбано дев’ять рукописів із ХІУ–ХІХ століття, збірки старих друків, старих образів, барокових іконостасів, вишивок. Бібліотека за той перший рік існування придбала 1206 томів книжок”.

В. Гренджа-Донський дав аналіз роботи всіх комісій „Просвіти” за перший рік її існування. Особливо активно працювала театральна комісія: „Драматичний кружок, – писав письменник, – за перший рік улаштував 10 літературних вечорів з відчитами та декламаціями, дав вистави „Наталки-Полтавки”, „Жидівки вихрестки”, „На перші гулі”, „Ой, не ходи, Грицю” і концерт в 59-ті роковини смерті Тараса Шевченка. Це було перше Шевченківське свято на Закарпатті... Театральна комісія перевела всю драматичну групу з драматичного гуркта в театр і дала почин утворенню професійного театру... Цей театр „Просвіти” розпочав широку діяльність в Ужгороді і на заїздах. Вже в першому році дав десятки вистав широкого, і на Закарпатті досі ніколи не виданого, репертуару, що складався не тільки з наших класичних п’єс, але і з світового репертуару”.

Запрацювали й інші комісії. Василь Гренджа-Донський писав, що видавнича комісія вже за перший рік існування „Просвіти” видала книгу Луки Дем’яна „Чорт на весіллі”, вибрані співомовки Степана Руданського, „Історію Підкарпатської Руси” Василя Пачовського, господарські поради селянам Миколи Творидла та інші корисні для населення книги. Комісія для назв і місцевостей „випрацювала і подала урядові проект правильних назв сіл, міст, присілків, фільварків, хуторів, який випрцював Мирон Стрипський”. Найскладніші обов’язки були покладені на організаційну комісію, яка „закладала філіялки і читальні не тільки на території Підкарпатської Руси, але і в Празі та в Братиславі”. Літературно-наукова комісія почала видавати „Науковий вісник” та журнали. „Почин для утворення хорів” зробила музична комісія. Так описав перші кроки діяльності „Просвіти” Василь Гренджа-Донський.

„Просвіта” швидко набирала розмаху і сили. Вона мала в Ужгороді „чотириповерховий свій народний дім, із кінотеатром, із клубом,

музеєм цікавих і рідкісних експонатів, бібліотекою, в якій знаходилося вже понад 10.000 книжок. Це був наш головний центр. Молодь щовечора приходила до читальні, на розвагу, на танці, забаву. Тут відбувалися проби вистав, курси танців, проби хорів, відчити. Десятки приміщень давали можливості всесторонньої діяльності". В. Гренджа-Донський звернув увагу на той факт, що з утворенням товариства „по всій Карпатській Україні корчми порожні, зате читальні „Просвіти” переповнені". В цьому і полягало одне з завдань товариства, на чому неодноразово акцентував увагу А. Волошин. Все це дало можливість і право В. Гренджі-Донському зробити висновок, що „в 20-х та 30-х роках вже можемо говорити про великий рух української культури”.

Згадав „Просвіту” В. Гренджа-Донський у своєму інтерв'ю львівській газеті „Новий час” у жовтні 1935 р.: „Єдина „Просвіта”, що перед десятьма роками мала можливість видавати книжки...”.

„Просвіта” жила і боролась за своє існування завдяки ентузіазму її активістів і простих закарпатських селян. Чехословцький уряд жодної фінансової підтримки не надавав. Виняток становив хіба-що колишній президент Т. Масарик, який дарував значні кошти на спорудження Дому товариства та на деякі інші цілі „Просвіти”. В. Гренджа-Донський у „Слогадах” описав свою поїздку 21 лютого 1933 р. до Волового (Міжгір'я). „Взяв тиждень відпустки, щоб з д-ром Михайлом Брашайком обійти волівську округу і серед інтелігенції збирати декларації жертв на санацію „Просвіти”, згідно ужгородського Народного Дому”. Поїздка була досить успішною, бо вдалося зібрати близько тисячі крон на „Просвіту”. Допомогли місцеві інтелігенти (патріоти Й. Дудикевич, С. Фігура, Я. Завальницький, М. Шимоня, С. Бобинець та багато ін.).

„Просвіта” видавала багато книг і різних друкованих видань. Символічно, що перші поезії молодого Гренджі-Донського були надруковані у просвітянському журналі „Пчілка”, а в 1926 р. саме „Просвіта” видала цикл віршів поета під назвою „Трембіта”.

Гренджа-Донський був активним членом товариства. За словами дочки поета Зірки Гренджі-Донської, його нерідко можна було побачити в театральних та інших організаціях, він часто виступав зі своїми поезіями на вечорах і концертах. В 1927 р. Гренджа-Донський очолював театральні справи при Головному відділі „Просвіти”. Відомий театральний діяч краю Юрій Августин Шерегій пригадував, що в 1927 р. до театру було „запрошено нові мистецькі сили... і кращі аматорські сили... Референтом в театральних справах до Головного відділу „Т-ва „Просвіта” було обрано Василя Гренджу-Донського” (Шерегій Б. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року. – Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, Пряшів, Львів, 1993. – С. 164). Один із близьких соратників А. Волошина Августин Штефан пригадував: „... в „Просвіті”... мав я нагоду пізнати нашого письменника, як людину, і я переконався, що Василь Гренджа-Донський був ширим українським патріотом. Він пристрасно любив свій народ, свій рідний край, наші зелені Карпати, в серці яких він народився і виростав”. А тому йому було боляче, коли „Просвіта” сповільнювала темпи поступу, хоча необхідно врахувати, що головним винуватцем був грошовий фактор. 10 грудня 1935 р. В. Гренджа-Донський записав у своєму щоденнику: „... „Просвіта” продовжує векслі, а не видає книжки, на жаль. Колись виходили книжки масами, а тепер ледве спроможеться на один календар, та й той поганий”.

Гренджа-Донський не ідеалізував діяльність „Просвіти”. Він піддавав різкій критиці негативні явища в житті окремих просвітян. „Хоч я є членом клубу в „Просвіті”, – писав Василь Степанович, –

заходжу туди зрідка. Там людей повно, і що ж вони роблять? Цілісенький вечір до півночі грають у карти і балакають... І як отак люди можуть збувати дорогий час”.

Закарпатська „Просвіта” зазнала великої матеріальної шкоди після сумнозвісних рішень Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. Гренджа-Донський, що брав активну участь в евакуації, відзначав: „З великого книжкового фонду (до 20 000 книг) та цінних музейних експонатів щось вдалося нам врятувати до Перечина. Решта книг та експонатів пропала в Ужгороді, бо бродіївці та фенциківці зводили з нами бійки за музей і бібліотеку, де були і старинні рідкісні експонати”. Та найбільший удар „Просвіти” був нанесений угорськими фашистами в березні 1939 р.

Трагедія Карпатської України, трагедія „Просвіти”... Переслідували і розстрілювали не тільки січовиків, які чинили опір агресору. Їхню долю розділили також просвітяни. Страшні відомості містить у собі щоденник В. Гренджі-Донського „Щастя і горе Карпатської України”.

Просвітянина Василя Гримута з Берегова задротували в угорській конштабір, а Гната Савку з Негрівця „лобили тільки за те, що знайшли в нього печатку читальні товариства „Просвіта”. Фашисти розстріляли хустського просвітянина Ілька Ващишина „тільки за те, що був членом „Просвіти”. Така доля судилася також послові Союму Карпатської України, голові „Просвіти” у Вишніх Верецьках І. Грізі. Дравецького секретаря читальні „Просвіта” Івана Мигалину побито під смерть”.

В. Гренджа-Донський часто бував у керівника просвітян с. Ізок Степана Бобинця. Він завжди високо цінував це село, яке в повному складі було в „Просвіти”. З приходом угорських фашистів ізківчанам теж довелося скрутно. „В селі Ізках, – писав В. Гренджа-Донський, –

попався до рук жандармів список членів товариства „Просвіта”, а тому, що це село було одним із найсвідоміших, членами „Просвіти” були майже всі, 16 жандармів у нелюдський спосіб побили людей і пригрозили, „що як ще посміють бути „укранами”, то повішають їх на смереки”.

Аналогічне творилося і в інших селах та містах Карпатської України. „В селі Пацканьові, – читаємо в щоденнику В. Гренджі-Донського, – арештували мадярські жандарми просвітянина старого Скучку і його 26-річного сина січовика Михайла Скучку. Повели їх на фару (помешкання священика) і перед мадяроном попом Міньом почали їх бити. А коли піп показав жандармам якісь свої записки і щось шепнув до вуха, то жандарми, б’ючи ув’язнених кільобою у спину, повели їх на нові тортури до школи.

Тут прив’язали їх до лавки, і два жандарми й два вояки били їх цілий день за те, що були членами української „Просвіти”.

Отже, угорські фашисти добре усвідомлювали всю небезпеку з боку „Просвіти”, яка за 20 років діяльності високо підняла рівень національної свідомості краю. І як не погодитися з ветераном „Просвіти” Олександром Пайкошом, що „єдиним звинуваченням у вироку було: „Українську діяльність проводив”.

Історія закарпатської „Просвіти” повинна бути ґрунтовно досліджена. Сподіваємось, що публіцистика Василя Гренджі-Донського багато в цьому відношенні допоможе сучасним дослідникам.

ВАСИЛЬ ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ НА ЕМІГРАЦІЇ (1939–1974 рр.)

1938–1939 роки – шасливі і трагічні дні в історії краю. Невелика гілка українського народу здобула можливість в певній мірі проводити власну внутрішню і зовнішню політику, наслідком якої була спроба формування української державності. Останнє законодавчо закріпили рішення Сойму Карпатської України 15 березня 1939 року.

За пропозицією Августина Волошина В. Гренджа-Донський очолив редакцію урядової газети „Нова свобода”. „Всю увагу газети, – пригадував Василь Степанович, – я звернув на відбиття зазіхань мадярів і на внутрішні потреби”. 4 березня 1939 р. письменника було включено до відділу преси та пропаганди, який очолював Володимир Комарницький. Починалася трагедія Карпатської України та її мужніх захисників. Розстріли, в'язниці тепер стали звичайним явищем. Василя Гренджу-Донського заарештували і помістили в тячівську тюрму, а потім перевели до концтабору Варюлопош.

До речі, вже тоді ходили чутки про смерть В. Гренджі-Донського. Львівська газета „Нова зоря” (8 червня 1939 р.) повідомляла, що поета помістили до угорського концтабору в Ниредьгазі. Професор М. Омельченкова написала некролог „В. Гренджа-Донський” (Жіноча доля. – 1939. – ч. 4). Видатний словацький письменник Франьо Краль написав вірш-некролог, в якому високо оцінив заслуги Гренджі-Донського, назвав його „забутим співцем полонин, а його земляків, – „народом героїв” (Гренджа-Донська Зірка. „Ми є лишень короткі епізоди...”. – Ужгород, 1993. – С. 63). Але поет в угорських таборах не загинув, а 5 липня 1939 року одержав посвідку, згідно з якою вважався вільним, хоч зобов'язувався постійно зголошуватися до поліції.

Добре знаючи, яким буде ставлення угорських властей до українського письменника-патріота, Василь Гренджа-Донський вирішив покинути Закарпаття і емігрував до Словаччини.

Післявоєнна Чехословаччина мало чим відрізнялася від Радянського Союзу, а тому закономірно, що Василь Степанович не мав можливості писати в душі кінця 30-х років. Однак необхідно погодитися з твердженням Зірки Гренджі-Донської, що творчість письменника на еміграції була різноманітною та багатою. В цей час вийшли з друку нові поетичні твори, зокрема, „Криваві тумани” (1965), „В тилу ворога” (1965), „Наше півстоліття” (1967). „В сторіччя Т. Шевченка” (1961) та ряд ін. В. Гренджа-Донський взявся за переробку ранніх творів – „Князь Лаборець”, „Василина – князівна гуцулії”, „Олена Верховинка” та ін. Що стосується преси, то в цей час письменник підготував до друку „Спогади” і „Мадярські звірства”, однак вони побачили світ тільки завдяки дочці поета Зірці уже після смерті батька. Щоденник Гренджі-Донського „Щастя і горе Карпатської України” був опублікований у восьмому томі „Творів Василя Гренджі-Донського” накладом „Карпатського Союзу”.

Останні роки письменник напружено працював над романом „Сини Верховини”, який запланував видати у двох томах. В численних листах до дочки в США він постійно знайомив її з просуванням роботи над романом. Навіть в останньому листі, датованому 20 червня 1974 р., В. Гренджа-Донський писав: „Роман „Сини Верховини” переписую, вже маю більш як половину на часописі. Цього року хочу бути з ним готовий” (Т.Х. – С. 482). На заваді була смерть, яка наступила 25 листопада.

В емігрантський період Гренджа-Донський продовжував плідно працювати як драматург, публіцист, літературний критик, автор художніх творів для дітей. За літературну діяльність Василь Степано-

вич неодноразово нагороджувався різноманітними урядовими нагородами, подяками тощо. Так, в 1965 р. він з рук президента одержав орден „За відбудову”, а в грудні 1968 р. йому було присвоєно звання заслуженого діяча мистецтв.

Та його тягнуло додому, на рідну Верховину. Така нагода трапилася в 1970 році. Зірка Гренджа-Донська так описала його відвідини рідного краю: „Поет був безмежно зворушений цими відвідинами. Відвідав він тоді своє родинне село й околицю і врешті міг поклонитись рідним полонинам особисто...”. Вдивлявся в кожне перетворення рідного краю, ходив по старовинному Ужгороду, Мукачеву і не міг впізнати тих вулиць, на яких „залишив частину” своєї молодості...”. Відвідав знову знане йому вже „Морське око” в Карпатах – Синевирське озеро, де часто бував під час мандрівок у молодих роках” (Спогади. – С. 328). Вдруге Василь Гренджа-Донський побував у Закарпатті в 1973 році.

Василь Гренджа-Донський помер 25 листопада 1974 року на 77 році життя. Дочка поета пригадувала: „Кілька місяців не приходили листи від батька... Та враз, серед ночі, – 25-го листопада, 11 місяців після нашої візити, збудив мене телефон і я почула голос брата: „...Татко помер...” (там же. – С. 352).

Похорон поета відбувся 29 листопада 1974 року в Братиславі на кладовищі „Славічіє уделіє”. На могилі Василя Гренджі-Донського виступили найближчі його друзі та соратники: біограф письменника д-р Михайло Мольнар, д-р М. Роман, засновник українського театру у Закарпатті Юрій Августин Шерегій.

Василь Гренджа-Донський вніс великий вклад революційного характеру у розвиток культури в Закарпатті. Все своє життя він плідно працював у галузі освіти і літератури рідного йому народу. Доказом цих слів є творча спадщина письменника, яка включає в

себе понад 1000 поезій, 13 поем та віршованих оповідань, 6 повістей, понад 50 оповідань, спогади та документальні матеріали з історичних подій кінця 30-х років, близько 30 драматичних п'єс, п'єсок і радіосценок, 36 казок для дітей, 12 п'єсок та сценок, 38 радіосценок, близько 26 оповідань, понад 200 статей, рецензій, нарисів, репортажів, доповідей тощо. Власних збірок та книжок протягом життя було видано 42, а в співавторстві з іншими авторами – сім (Гренджа-Донська Зірка. Названа праця. – С. 81). За підрахунками Зірки Гренджі-Донської перелік творів письменника та літератури про його творчість нараховує 1293 позиції. До цього додамо, що це далеко не всі твори, статті, репортажі письменника, які вдалося розшукати. Це стосується також праць, які будуть написані про нього. Але навіть те, що нам сьогодні відомо про Василя Гренджу-Донського, дає нам підставу стверджувати, що „карпатський соловейко” був „одним з найбільших письменників Закарпаття ХХ століття”.

ВАСИЛЬ ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ У СПОГАДАХ ДРУЗІВ

Завдяки Василю Гренджі-Донському ми дізналися багато цікавого про президента Карпатської України Августина Волошина, голову Союзу Августина Штефана, керівника Гуцульської Республіки Степана Ключурака, послів Союзу братів Михайла і Юлія Брашайків... Гренджу-Донського справедливо вважають першим дослідником Карпатської України та біографом головних її діячів. Переважна їх більшість були особистими друзями відомого закарпатського письменника, вони написали свої спогади про нього. Скупі архівні документи не дають можливості поглянути на Гренджу-Донського, перш за все, як людину. Нерідко перед нами випливають факти, які в тій чи іншій мірі тільки фіксують його участь в окремих подіях. Саме тому важливим джерелом, яке часто значно доповнює архівний матеріал, є спогади. Отже, Василь Гренджа-Донський у спогадах...

Одним із перших відгукнувся на смерть Василя Гренджі-Донського відомий політичний діяч краю 20–30-х років, сортаник письменника Августин Штефан. Прослідкувавши головні віхи в житті Гренджі-Донського, А. Штефан із сумом і надіями писав: „Василь Гренджа-Донський помер, але його літературний заповіт живе у вільному світі. У вільній Соборній Україні карпатські українці його не забудуть. Будуть його поминати, спадщину від нього досліджувати. Гренджа-Донський жив, працював і страдав не даремно!” До цього додамо, що ці слова були сказані в 1975 році, коли до проголошення незалежності України залишався ще добрий десяток років. Весь цей час Гренджу-Донського вважали на його батьківщині українським буржуазним націоналістом, зрадником народу, якому він, насправді, служив все своє життя. Августин Штефан був пророком – сьогодні незалежна Україна вважає Гренджу-Донського своїм видатним сином.

Незважаючи на постійну зайнятість, Василь Степанович був веселою і життєрадісною людиною. Голова Пресової Служби Карпатської України, близький соратник Гренджі-Донського Володимир Комарницький пригадував: „Одного дня в Нижньому Синевирі зголосився в мене якийсь молоденький пластун і заявив, „що там над потоком” поет Гренджа-Донський запрошує мене на вечерю. Хоч „Василів ресторан” був замаскований між кушами, знайти його було легко, бо відтіля підносилися хмари густого, чорного диму. З поза кушів вийшов Василь у високій паперовій торбі на голові з написом „Ісаак Каган”. Сорочка – майже чорна з саджі, а його доня Зірка мала козацькі чорні вуси... Сіли ми на камені. Спочатку подав нам печені рижики на кружку сирої цибулі, відтак сиру ковбасу на патичку, яку кожний з нас собі усмажив на ватрі, спік – або спалив – на вуголь... На десерт були коломийки, які можна було читати з свого записника, співати чи вигойкувати з власної пам’яті чи безпам’яті. Відтак Зірка і ще двоє пластунят пішли робити порядок і гасити вогонь, засипати жар піском, а Василь і я сіли над потоком і розмовляли про минуле і майбутнє, і то в загальному оптимістично”.

Василь Гренджа-Донський був добре обізнаний з народними повір’ями і легендами. Михайло Бажанський пригадував, як він з Василем Степановичем у таборі пластунів готувалися до свята Івана Купала: „Як тільки ми прийшли розглядати в поблизькому ліску сухі дерева, які можна було б зрубати на ватру, він почав оповідати про ці близькі околиці, в яких, він казав, жили відьми.

– Тут треба бути обачним, – сказав до мене, – на цій полонині, яка починається за цим лісом, можна ще і тепер зустрінути страшну потвору, про яку давні люди оповідали. Ця фантастична казкова істота, мабуть, ще й сьогодні чатує десь там в нетрях, чи на верхів’ях спорохнявілих дерев. Вона, неначе повітряля, чи якась яга або чаклун пильнує своє царство”.

В очах Михайла Бажанського Василь Гренджа-Донський був незвичайною і неординарною людиною. Він „часто відхилявся від усталених норм поведінки. Створив собі світ, свій стиль свого власного життя, зумовленого суспільним, економічним і політичним ладом свого часу. Був еманациєю свого часу. Відбиткою його вимріяних героїв. Хотів жити і працювати і бути корисним за великим рахунком, творити нові цінності, які стали би справді гідним вкладом у скарбницю духовної культури народу під Карпатами...”

Василь Степанович напружено працював, його робочий день був, як правило, ненормованим. Для того, щоб зняти напругу, письменник любив відправитися в яку-небудь мандрівку. Майбутній посол Союму Василь Пазуханич пригадував, як одного разу письменник звернувся до нього з пропозицією:

– Пане Василю, їдьте з нами на вакації роверами з Ужгорода на Говерлю. Маруся Кукурузова-Король теж не один раз знаходилася в оточенні сім'ї Василя Степановича під час мандрівок. „Гренджа-Донський, – пригадувала вона, був завжди провідником на цих прогулянках і добрим кухарем з його неперевершеною „циганською печеною”. Тоді ні його дружина Маруся, ні донька Зірка, ні я не втручалися до куховарського ремесла”.

Василь Гренджа-Донський завжди піклувався про людей і це було характерною рисою його широкого доброзичливого характеру. Як кажуть, людина пізнається в біді. Після трагедії Карпатської України Василь Гренджа-Донський був заарештований і ув'язнений до угорського концтабору. Антін Кушинський детально описав перебування відомого письменника у таборі та його поведінку: „На всі ті знущання не було ради. З болем та жахом спостерігали полонені, бо на якісь найобережніші зауваження діставали карні побої від вартових. Лише один раз за всіх нас голосно й рішуче обізвався Василь Гренджа-

Донський. А сталося це тоді, коли одного дня до концтабору прибув якийсь вищий мадярський старшина, видно, що на інспекцію. Він у супроводі кількох старшин і вояків обходив наші лежачі ряди. Коли він наблизився до лежачого Гренджі-Донського, то Василь несподівано для всіх схопився на ноги і, ставши перед тим начальником, голосно заговорив до нього по-мадярськи і почав скаржитися йому на все те, що і як поводитись з полоненими варта концентраку. Гонведи схватили Гренджу-Донського за руки і штовхнули, щоб він ліг і перервав своє зажалення. Але інспекційний начальник все вислухав, щось коротко відповів поетові і вийшов з кошари. Протягом години або й довше після того несподіваного епізоду нічого не діялось. Але ось покликали Гренджу-Донського на допит і по довшому часі привели його аж згорбленого від побоїв. Він впав на своє логовище й довго нічого не міг спокійно говорити, лише просив води”.

Таким був Василь Гренджа-Донський – поет, письменник, бунтар, який завжди інтереси народу ставив вище за власні.

У ЄДИНОМУ РУСЛІ (ТВОРЧІСТЬ В. ГРЕНДЖІ-ДОНСЬКОГО В ОЦІНЦІ М. РОМАНА)

Кожен регіон нашої країни має свої творчі особистості, які заклали у своєму краї фундамент новій літературі і культурі рідного народу. На Закарпатті серед таких постатей були Олександр Духнович, Августин Велошин, Василь Гренджа-Донський, Юлій Боршош-Кум'ятський, Зореслав (С. Сабол), Олександр Маркуш та інші. Їхня творчість була у полі зору науковців як вітчизняних, так і зарубіжних, зокрема, представників чеської та словацької науки. До тих, хто займався серйозно і займається вивченням і аналізом процесу розвитку літератури і культури на Закарпатті слід віднести І. Гірку, Й. Голенду, Ф. Заплетала, Ф. Ковача, О. Копистянську, Ю. Кундрата, М. Мольнара, О. Рудловчак, Ф. Тішого, В. Шевчука, Й. Шелепця та інших. Одні з дослідників присвячували свої студії безпосередньо тій чи іншій постаті, інші робили аналіз цілісного літературно-культурного процесу і в ньому вказували на роль і місце кожного з митців у цьому процесі. Саме останнім шляхом пішов в оцінці творчості Василя Степановича Гренджі-Донського літературознавець професор Пряшівського філософського факультету Кошицького університету імені Павла Йозефа Шафарика (Словачина) Михайло Роман.

Досліджуючи українську літературу Чехо-Словащини в чехо-словацькому літературному контексті, науковець чільне місце відвів творчості В.С. Гренджі-Донського. Так, аналізуючи поетичний доробок Михайла Дробняка, Стелана Гостиняка, Ілли Гарайди, Мілана Бобака, Сергія Макари та інших, літературознавець виділяє серед них „піонера соціальної поезії на Закарпатті в 20-х роках” Василя Гренд-

жу-Донського. Він не тільки констатує, що Гренджа-Донський намагався крокувати разом з прогресом, інтересами трудового народу Закарпаття, писав поетичні, прозові і драматичні твори на різні теми, найбільше уваги звертав рідному краю, багато творив для дітей, писав часто про історичні події на Верховині і про сучасне життя дітей на Східній Словаччині, але наголошує: „Особливої уваги заслуговують поетичні твори Василя Гренджі-Донського... Його поезія уже у міжвоєнні роки реагувала на важливі суспільні події закарпатського народу, зокрема, в період видання журналу „Наша земля”. На його творчому шляху в період між двома війнами були і зриви... У післявоєнні роки Василь Гренджа-Донський жив у Братиславі і поступово включався до загальнословацького літературного життя. Його деякі твори досягли високого ідейно-художнього рівня” (Роман Михайло. Література і час. – Пряшів, 1968. – С. 264).

Оглядаючи увесь ужинок української літератури Чехо-Словаччини, М. Роман доходить такого висновку щодо розвитку художньої літератури для дітей і молоді: „І в цьому плані на перше місце треба поставити твори Федора Лазорика, Андрія Куська, Юрка Боролича, Василя Гренджі-Донського та останнім часом і Федора Іванчова, Й. Шелепця, В. Конопельця. Перші автори були педагогами і природньо, що акцентували у своїх творах більше дидактичні принципи, другі – зобразили діяльність дітей під час фронту. Правда, ані один з них систематично не писав для дітей. Вони писали з різних нагод і під різними впливами. Тому література для дітей не досягає рівня літератури для дорослих” (Там же. – С. 268).

Критично оцінюючи поезію молодшої генерації, Михайло Роман слушно зауважив, що її представники Сергій Макара, Віктор Гйник, Степан Ростиняк, Михайло Дробняк, Мирослав Немет, Йосип Збіглей, Мілан Бобяк, Маруся Няхай та інші „внесли в українську, і таким

чином у чехо-словацьку поезію, нові тони, художні поступи і засоби” (Там же. – С. 291). Все це змогли досягти представники молодшого покоління, завдячуючи таким чином досвідченим поетам як Федір Лазорик і Василь Гренджа-Донський, чий „творчий досвід повністю використовує молодше покоління поетів та розкриває їх кращі традиції..., і все те позначилось позитивно на їх поетичних творах, на художньому рівні, тематиці...” (Там же. – С. 291).

Аналізуючи стан української прози у чехо-словацькому літературному процесі, дослідник зазначає, що більшість авторів (Юрко Боролич, Іван Прокіпчак, Василь Зозуляк, Федір Лазорик, Федір Іванчов, Василь Гренджа-Донський та інші) „намагалися зобразити безпросвітне життя українського населення правдиво, реалістично, вказати на його тугу за клапчиком землі, за свободою, за щасливим життям і бажанням бути вільними, рівними з іншими народами... Ці герої діють в різний період історії нашого народу, але всіх їх об’єднує любов до робочого люду, до правди і соціальної справедливості. Кожен герой діє в певних історичних обставин і тому він наділений особливими рисами, місцями навіть романтичними елементами, правда, при дотриманні реалістичного письма” (Там же. – С. 306–307).

Необхідно констатувати, що творчість Василя Гренджі-Донського не можна обійти при аналізі літературного процесу краю як до війни, так і після неї. Адже вона весь час впливала і допомагала творчій молоді, яка опиралась на його життєвий і творчий досвід.

„ПРАВДА ЗАВЖДИ ПЕРЕМОЖЕ”

Деякі митці, немов комети, – спляхують і гаснуть. Але є й такі, що з своєю появою не вмирають духовно. Вони ніби Сонце, завжди є, і своєю присутністю, своєю творчістю гріють-зігрівають, надихають на добрі справи, заставляють замислитися над своїм земним грішним життям. До останніх відноситься і постать нашого земляка, уродженця Міжгірщини Василя Степановича Гренджі-Донського письменника, журналіста і культурно-громадського діяча Закарпаття.

Сучасній молоді це ім'я мало про що говорить, бо залишалось воно в схроні, на нього було накладено табу. А це був один із зачинателів, основоположників нової української поезії в краї, той, хто клав перші міцні камені у фундамент цього напрямку, з ім'ям якого нерозривно пов'язаний літературний (та й не тільки літературний) процес на Закарпатті в 20–30 роках. Саме в цей час приходять до читача його „Квіти з терням” (1923), „Золоті ключі” (1923), „Шляхом терновим” (1924), „Китиця квіток” (1925), „Тернові квіти полонини” (1928), „Тобі, рідний краю” (1936). Це добре знають люди старшого покоління. А вже згодом молодша генерація моїх односельчан могла ознайомитися з книгою вибраних віршів, яка вийшла у Києві у „Радянському письменникові” в 1972 році під назвою „Шляхом терновим”.

Сьогодні він знову повертається до нас, мов фенікс з попелу. І це закономірно. Бо як зазначив поет у вірші „З'їзд молоді в Мукачеві” (1937), „правда завжди переможе”.

У цій невеличкій статті хочеться бодай коротко зупинитися на своєрідній темі: „Мої односельчани і Гренджа-Донський”, яка складає ще одну сторінку, сторінку невідому у творчості поета, сторінку в історії мого рідного села Волоське (нині Підгірне).

Серед поетів 20–30 років постать З. С. Гренджі-Донського була найпомітнішою на царинах поетичній, культурно-освітній і політичній. Його твори, його ідеї доходили до моїх односельців. І в цьому велика заслуга була сільського осередку „Просвіта”, який заснував у 1925 році вчитель Андрій Ворон. Читальня „Просвіти” була тою іскоркою серед моїх односельців, що запалювала любов до своєї історії, тим університетом, що давав знання гідності і людяності, ширості і доброти, ненависті до ворога. Сіючи добре, розумне і вічне, вчитель вів мову з жителями села про політику у світі та краї. Вони добре були обізнані в часи політики чехізації також з творами Т. Шевченка, Степана Руданського, М. Бараболі, Л. Дем’яна, М. Підгірянки, Ю. Боршоша-Кум’ятського і зокрема В. Гренджі-Донського, бо в його поезії бачили неповторну красу своїх гір, а на цьому мальовничому фоні своє тяжке соціальне становище. До речі, у читальні були книги згаданих авторів або рукописи творів.

Естаферу просвітницької діяльності А. Ворон передав у руки колезі Юрію Штефанцю. Принагідно слід відзначити, що Андрій Ворон – письменник, редактор журналу „Пластун”, який надрукував 1926 року про село етнографічну статтю „Як живуть люди у Волоському?”, у часописі „Наш рідний край”. Односельці читали, крім „Нашого рідного краю”, „Пічлук”, „Зорю” та іншу періодику краю. Про це засвідчують старожили та велика кількість книг, журналів, газет, що знаходилися в церковноприходській школі та в особистому користуванні значної частини жителів.

Ю. Штефанець розширив діяльність „Просвіти”. У селі було організовано хор, драмгурток, влаштовувалися цікаві вечори, відзначалися релігійні свята і т. д.

Велику роботу серед односельців проводив енергійний молодий вчитель Василь Галас, уродженець села Лоза, який після закінчення

в 1938 році Ужгородської вчительської семінарії був направлений сюди на роботу. Він добре орієнтувався у політичній ситуації краю, знав думку прогресивної інтелігенції, зокрема був обізнаний з творчістю В. Гренджі-Донського, яка також зробила на нього значний вплив. Він один із тих, хто поляг у боротьбі в Карпатській Україні за волю України.

– Я хочу не лише для себе жити, а зробити так, аби всім було добре, – говорив Василь Галас. Це було його життєвим кредо, яке перегукується з ідеєю вірша Гренджі-Донського „Тобі, рідний краю”

Тобі, рідний краю, і честь, і любов.
Хай вітер гуде пісню волі,
За тисячу років і сльози, і кров
Пролив твій народ у неволі.
Криваво стояв у тяжкій боротьбі
За волю, за рідну державу,
Був вірним до смерті, країно, тобі
За правду, за честь і за славу.
За волю народу, що з мертвих воскрес,
Життя ми готові віддати,
Щоб сонце свободи світило з небес
На наші зелені Карпати.

Як зазначає М. Щіцак, молодого вчителя там (у Волоськім. – В. Т.) скоро полюбили не тільки за те, що добре вчив дітей, а й за те, що навчав і до-рослих, вів із ними такі розмови, в які раніше пани-вчителі й не думали вступати з селянами. А треба згадати й те, які це були часи восени 1938 і на початку 1939 років, якою складною була політична ситуація на Закарпатті. Буржуазна Чехо-Словацька держа-

ва помирала, а на Закарпаття заїхали угорці. У самому краї посилилася боротьба за незалежність, що завершилася проголошенням у Хусті Карпатської України.

Василь Галас у гущі політичних подій. Між селянами Волоського він палко пропагував ідею незалежності й самостійності українського населення Чехо-Словаччини. І люди йшли за ними. Але були й противники... (... І сни про воскресіння України // Закарпатська правда – 1991. – 27 грудня).

Чи не палке, пристрасне і полум'яне слово і Гренджі-Донського, донесене його однодумцями до моїх односельчан, вплинуло на результати голосування у виборах до Першого Союзу Карпатської України. Із 439 голосуючих 359 виборців села віддали свої голоси за лісту Українського Національного Об'єднання і народностевих груп (Нова Свобода. – 1938. – 15 лютого).

Через пресу, вчителів і читання книг знайомилися мої односельчани і з творчим набутком Василя Гренджі-Донського, досягнути велич якого не можна без знання соціально політичних обставин у краї, коли жив і творив він, „вірний Верховини син”, який Сонце Свободи чекав лиш зі Сходу і був переконаний, що „поки з мраку не підніметься свідомість народу”, доти не розійдеться над долею нашою чорна хмара і не засвітить сонце правди над русинами.